

MANZUM ESERİ DÜZ YAZIYA AKTARMADA “HAFT PEYKER” ÖRNEĞİ

Example of “Haft Peyker” for transferring verse text into prose

Masharif KALANDAROV*

Gazi Türkiyat, Güz 2012/11: 67-77

Özet: Bu makalede Nizami Gencevi'nin “Haft Peyker” destanı ve onun Özbek şair ve tercümanı Muhammed Rıza Agâhî tarafından yapılmış tercümesi incelenmiş, söz konusu manzum eserin düz yazı şeklindeki tercümesinin özelliklerinden bahsedilmiştir. Çalışmada Nizami'nin Agâhî tarafından Farsçadan Özbek Türkçesine yapılmış olan “Haft Peyker” tercümesinin çeviri bilimi, çeviri teorisi ve çeviri tarihindeki önemi üzerinde durulmuştur.

Anahtar kelimeler: Nizami Gencevi, Muhammed Rıza Agâhî, “Haft Peyker” destanı, manzum eser, düz yazı, orijinal eser, çeviri, tercüme, aktarmak, el yazma.

Abstract: In this article, the famous poet Nizami Gencevi's “Haft Paykar” epic and its translation done by famous Uzbek poet and translator of Mohammad Reza Agahi were analyzed and the poetic form of prose translation of the features of the work were mentioned. In this study, the translation of Nizami's “Haft Peyker” which was done from Persian to Uzbek Turkish by Agahi was analyzed regarding to the theory of translation and translation history.

Key words: Nizami Gencevi, Mohammad Reza Agahi, “Haft Paykar” epic, poetic works, plain text, original works, translation, translate, transmit, hand-writing.

Özbek kültürü, edebiyatı ve manevi mirası yüzyıllar boyunca Arapça ve Farsça yazılmış edebî eserlerle aynı sırada kendi varlığını korumuş ve geliştirmiştir. Geçmişte aydınlar arasında Farsça yazılmış eserlerin Özbek Türkçesine çevrilmesine ihtiyaç duyulmuş olmasa da milletin önde gelen şair ve yazarları, halkı dünya edebiyatının seçkin eserleriyle tanıştırmaya ve çeviri vasıtasıyla ana dillerinin itibarını daha da güçlendirmek amacıyla dünyaca ünlü şairlerin en sevilen eserlerini kendi dillerine kazandırmak için çaba sarf etmişlerdir.

XIX. yüzyıl Özbek edebiyatı ve Harezmi edebî muhitinin ünlü ismi olan Muhammed Rıza Agâhî (1809-1874) de o dönemin en tanınmış şairlerinden biridir.

Çeviri, Muhammed Rıza Agâhî edebî çalışmalarının önemli bir kısmını oluşturur. Bu konuda Özbek edebiyatı tarihinde Agâhî'ye benzeyen bir başka şair ya da tercümanın olduğu bilinmemektedir.

Agâhî ömrü boyunca farklı konularda yazılmış olan on dokuz eseri kendi diline maharetle çevirmiştir. Şairin Türk diline tercüme ettiği eserlerin adları “*Tavizü'l-Âşıkîn*” divanının ön sözünde belirtilmektedir: “*Bendenizin Türkî Dile tercüme ettiği kitapları 'Revzetü's-Sefa'nın ikinci defterinden 'Çehar Yâr-i İzâm Vakası' ve üçüncü defteri*

* Arş. Gör., Taşkent Devlet Şarkşinaslık Enstitüsü, Klasik Filoloji Ana Bilim Dalı, masharif-1981@mail.ru

ve 'Nadir Name' ve 'Zafer Name' ve 'Zübdetü'l Hikayat' ve 'Miftahü't Talibin' ve 'Ahlâk-i Muhsini' ve 'Vasifi' ve 'Nasihat Name-i Keykâvus' ve 'Salaman Ebsâlî' Câmî ve 'Gülistani' Sadi ve 'Baharistani' Câmî ve 'Revzetü's - Sefai Nasirî'nin birinci defteri ve 'Delayilü'l – Hayrat' şerhi kim, Rum Türkçesinden Çağatay Türkçesine aktarılmıştır. Ve 'Tezkire-i Mukîm Hani' ve 'Tebakât-i Ekber Şahi' ve 'Haft Peykeri' Nizamî ve 'Haşt Bihîştî' Husrevî ve 'Yusuf ve Züleyha'-i Cami kim, manzum olmuş ve 'Şah-u Gâda'-i Hilali kim manzum olmuştur."

Muhammed Rıza Agâhî'nin yukarıda sıraladığı eserlerden dokuzu edebî eserdir: *Gülistan*, *Yusuf ve Züleyha*, *Şah-u Geda*, *Salaman ve Ebsâl*, *Baharistan*, *Haft Peyker*, *Haşt Bihîşt*, *Zübdetü'l Hikayet*, *Bedayeü'l- Vakai*, beşi tarihî eser (*Revzet ü's-Sefa*, *Revzetü's-Sefai Nasiri*, *Nadir Name*, *Zafer Name*, *Tezkire-i Mukim Hani*, *Tabakât-i Ekber Şahi*), dördü de ahlakî ya da felsefi-ahlakî (*Nasihatname-i Keykavus*, *Ahlâk-i Muhsini*, *Delayilü'l-Hayrat* ve *Miftahü't- Talibin*)

Muhammed Rıza Agâhî'nin kendisinin de belirttiğine göre, sadece "*Delayilü'l-Hayrat*" eseri Osmanlı Türkçesinden aktarılmış (orijinali Arapça), diğer on sekiz eser de doğrudan Farsçadan aktarılmıştır. Şunu da belirtmek gerekir ki tarih ve ahlâk konulu eserler o dönemin geleneklerine göre edebiyata özgü unsurlar sayılan hikâye ve manzum parçalarla karışık şekilde verilmiştir.

Agâhî'nin yaptığı çevirilerin büyük bir kısmı Özbekistan Cumhuriyeti Bilimler Akademisinin Ebu Reyhan Birûnî adlı Şarkşinaslık Enstitüsünde bulunmaktadır. Çevirilerin diğer bir kısmı da Moskova ve Sant-Petersburg şehirlerindeki kütüphanelerde yer almaktadır. Maalesef, Agâhî'nin yaptığı çevirilerin tamamı bize ulaşmamıştır. Örneğin, "*Zafer Name*", "*Salaman ve Ebsâl*", "*Baharistan*", "*Haşt Bihîşt*" eserleri çevirisinin el yazmalarının nerede olduğu bilinmemektedir. Hatta Vasifi'nin yazdığı bir eser tercümesinin Agâhî tarafından yapılmadığıyla ilgili düşünceler de vardır. Ancak, F. Ganihocaev "*Bedayiü'l- Vakai*"nin Agâhî tarafından yapılan çevirisini Harezm'den araştırarak görmeye muvaffak olmuştur. Bu çevirinin el yazması günümüzde 2628 numara ile Hamit Süleymanov adlı El Yazmaları Enstitüsü Kütüphanesinde kayıtlıdır.

XX. yüzyılın 70'li yıllarında yayımı gerçekleştirilmiş olan 6 ciltlik Agâhî eserlerinin III. ve IV. ciltlerinde "*Gülistan*", "*Haft Peyker*", "*Yusuf ve Züleyha*", "*Şah ve Geda*" eserleri yer almaktadır. Bu eserlerden Sadi Şirazi'nin "*Gülistan*", Abdurrahman Cami'nin "*Yusuf ve Züleyha*" ve Bedretdin Hilali'nin "*Şah ve Geda*" eserleri manzum olarak çevrilmiş olup, sadece Nizamî Gencevî'nin "*Haft Peyker*" destanı manzum eserin düz yazı şeklindeki tercümesidir.

Agâhî'nin tercümanlık mahareti, söz sanatında gösterdiği performans ve yazarlık kabiliyetleri henüz tam olarak araştırılmış değildir. Herkese örnek olabilecek çalışmalarından çoğu kişi habersizdir. Agâhî'nin tercüme klasik tecümecilik gelenekleriyle ortak özellikler taşır. Dolayısıyla, böyle bir değerli mirasın araştırılması edebî tercüme tarihinin kural ve ilkeleri, gelenek ve yöntemlerinin

gözden geçirilmesine vesile olacaktır.

Agâhî'nin kendisinin belirttiği gibi, "Bu nusxani turkiy tiliga tarjima qil, to turk elining avomi dag'i bu ne'matlardan bahra olg'ay" (Bu nüshayı Türkçeye çevir, ta Türk halkının sıradan insanları bile bu nimetlerden yararlansın) diye kutsal niyetle "ixlos qalamin e'tiqod avroqig'a surib" (ihlas kalemini inanç yaprağına sürerek) zahmet çekmiştir. Tercümanın çalışmalarının tüm özellikleriyle titizce incelenmesi herkesin şerefi, kutsal borcudur (Kamilov, 1988).

Görüleceği üzere Agâhî, Doğu Klasik Edebiyatının ünlü ismi sayılan Nizamî Gencevî'nin "Haft Peyker" destanının Farsçadan Özbek Türkçesine mensur çevirisini yapmıştır.

Özbekistan Cumhuriyeti Bilimler Akademisi bünyesindeki Ebu Reyhan Birûnî adlı Şarkşinaslık Enstitüsünün El Yazmaları Kütüphanesinde söz konusu destanın bir el yazma nüshası 7695 numara ile kayıtlı bulunmaktadır. El yazma nüshası Hicri 1337 (1918) yılında yazılmıştır; ölçüsü 16x21'dir ve 308 sayfadan oluşmaktadır. Avrupa'da üretilmiş kâğıda siyah mürekkeple orta nestalik yazısıyla kopya çekilmiş bu eserin kâtipi Molla Yavkaçlı bin Molla Kurbanniyaz bin Baba Halife'dir. Kâtip destanın sonunda Doğu kitabet sanatı geleneğine uygun hareket ederek, kitabetin nedeni, tarihi ve okurların dualarını alma umudunu şöyle beyan etmiştir:

<p>Andin aylarmen bu oyatni umid, Fano dunyodin o'tsam nopadid. Rahmat ila yozg'uchi bechorani, O'qutub tinglag'uchi ul xorani. O'qub tinglog'omi rahmat etgay, Jam'i mo'min qul maqsadg'a yetgay.¹ Buni yozdim yodgor bo'lmoq uchun. Qalam buzdım xat biturdım ro'zgor, O'zim o'tsam xatim qolsun yodgor. Xatimni ayb(i) ko'ptur ayb qilmang, O'qug'onda duo birla unutmang. Xatim yo'qdur, xatimni ayb etmangizlar, O'zumga so'k, otamga so'kmangizlar. Zabun bo'lsa qalam birla siyohi, Nedur yozg'uchi bandani gunohi. Qalam gufto ki, man shohi jahonam, Qalamkashro ba davlat mirasonam. Otim Mullo Qurbonniyoz Xorazm shahrim, Bu qissani yozib ochildi bahrim. O'qung "Alhamd" bila uch "Qul hu Olloh" Tilovat aylangizlar goh begoh. Har ki xonad vay ta'ma doram, Zi onki man bandai gunahkoram. Shud batavfiqi xudoyi loyanom, In kitobat ruzi chahorshanba tamom².</p>	<p>Ondan bu ayeti umut ederim, Bu fena dünyadan gitsem nâpedit. Rahmet ile yazan biçareyi, Okutarak dinleyen o hân. Okuyup dinleyene rahmet eylesin, Cümle mümin kullar muradına ersin.³ Bunu yazdım yadigâr olmak için. Kalemi tükettim yazıyı bitirdim rüzgâr, Kendim gidersem yazım kalsın yadigâr. Yazımın kusuru çoktur, ayıplamayın, Okurken dua edin, unutmayın. Yazım yoktur, yazımı ayıplamayın, Bana kızın, babama kızmayın. Zebun olsa kalem ile mürekkebi, Nedir yazan kulun günahı. Kalem güfte ki, ben cihanın şahıyım, Kalemkeş ra be devlet mirasanem (Farsça). Adım Molla Kurban Niyaz Harezm şehrimdir. Bu hikâyeyi yazarak açıldı bahrim. Okuyun "Elham" ile üç kere "Kul hu Allah" Tilavet eyleyiniz gâh be gâh. Her ki haned vay ta'ma darem, Zi an ki men bendei günahkârem. Şud betevfiki Hüdai lâyanam, În kitabet ruzi çaharşembe tamam⁴ (Farsça)</p>
---	---

¹ Burada bir mısra düşmüştür.

Biz bu 7695 numaralı el yazmayla 1977 yılında yayınlanmış olan Agâhî eserlerinin dördüncü cildine dâhil edilmiş olan “*Haft Peyker*” destanının Özbek bilim adamları G. Karimov ve S. Dalimov tarafından yayımlanmış olan tebdil metinlerini karşılaştırarak inceledik. Bu çalışma, XX. yüzyılın 70’li yıllarındaki şartlara göre ele alındığında, bir cesaret olarak değerlendirilmelidir. O dönem şartları gereği Nizamî Gencevî’nin “*Haft Peyker*” destanının Agâhî tarafından yapılmış ve yayınlanmış tercümesinde eserin hamd ve naat kısımları kısaltılmış ve Muhammed Rahim Han Sani–Firuz’a atfedilmiş kısmında aşağıdaki şiir mısraları çıkarılmıştır:

<p><i>“Mesnevi</i> <i>Shohi gardunjanob bayzobaxt,</i> <i>Xusravi bahru bar, Iskandartaxt.</i> <i>Uyila keldi teng maqomi oning,</i> <i>Gahe podshohlar g’ulomi oning.</i> <i>Karam oyatini qilur chog’i posh,</i> <i>Dahr aro zar sochib nechuk quyosh.</i> <i>Durru la’l elga qilg’ay ehson,</i> <i>Bordurur iki ilki bahri kon.</i> <i>Xayli chokar anga Iskandaru Som,</i> <i>Qilibon qullig’ini ming Bahrom.</i> <i>Fazlu donish bila jahonda toq,</i> <i>Lutfu baxshishda shinamroq.</i> <i>Adl birla jahon bo’lub xurram,</i> <i>Topti ziyinat nechukki bog’i Eram.</i> <i>Barcha mashg’ul o’lub sanosig’a,</i> <i>Ochti tillarin duosig’a.”⁵</i></p>	<p>Şâh-u gerdüncenap beyza baht, Husrav-i bahr-ü ber, İskender taht. Üyle geldi denk makam-ı onun, Gâh padişâhlar gulâmu onun. Kerem ayetini kılar zamanı örtü, Dehr arasında ışık saçıp niçin güneş. Mücevherler millete eyler ihsan, Vardır iki ilki bahr-i kân. Hayli çâker ona İskender-ü Sâm, Kılar kulluk bin kere Bahram. Fazl-u danış bile cihanda tek, Lütf ve bahşişte şinemrek. Adl ile cihan olup hürrem, Buldu ziyinet niçin ki, bağ-ı Erâm. Herkes meşgul olup hamd etmek için, Açtlar dillerini duasına.⁶</p>
---	--

Âni padişahu Ebü’l Muzaffer Ebü’l Mansur Ebü’l Fatih Sayyid Muhammed Rahim Han ebbede Allahu Taalla Mülkahu ve İclalahu ve Zeyyade Umrahu ve İkbalahu”.

Destanın 1977 yılında yayımlanmış tebdil neşrinin ön sözünde şöyle denmektedir: “ (...) devran hakanları onun izzeti astanının aciz serefkendesidirler (...) ve onun çakeri haylidirler.” Burada (...) ile işaret edilen yerlerdeki şu ifadeler söz konusu neşirde verilmemiştir: “*aduvsizdur va ul oxir zamon bag’bag’akim, borcha mavodot oning oinaki muborak vujudining uzmo vajhsiz. Duo ul ikki olam sarvarig’akim, jam’i payg’ambarlar guruhi*” Eserin tebdil neşrinin sonunda da şu ifadeler yer almaktadır: “... *Falaki kajraftorning ul kirdori budurkim, agar kishi ming yil podshohliqda o’lturub, yetti iqlimg’a hukumat sursa va yuz yil murod bodasin ichib, ko’ngli komiga xushhol va masrur*

² Özbekistan Bilimler Akademisi Ebu Reyhan Biruni Şarkşinaslık Enstitüsü El yazmaları Fondu, 7695 Nu.lı yazma.

³ Burada bir mısra düşmüştür.

⁴ Özbekistan Bilimler Akademisi Ebu Reyhan Biruni adlı Şarkşinaslık Enstitüsü El yazmaları Fondu, 7695 Nu.lı yazma.

⁵ Özbekistan Bilimler Akademisi Ebu Reyhan Biruni adlı Şarkşinaslık Enstitüsü El yazmaları Fondu, 7695 Nu.lı yazma, 1^b, 2^a

⁶ Özbekistan Bilimler Akademisi Ebu Reyhan Biruni adlı Şarkşinaslık Enstitüsü El yazmaları Fondu, 7695 Nu.lı yazma,,1^b, 2^a

bo'lsa, oxir aning komin ajal zahri birla birlashturur, maqomin tiyra go'r qilg'usidur...?" (Felek-i kecraftarın ol kirdari budur ki, eğer kişi bin yıl padişahlık yapıp, yedi iklime hükmetmiş olsa da, yüz yıl murat badesini içerek, gönlünce hoş hâl ve mesrur olsa, sonunda onu ecel zehri ile birleştirir, makamını tiyre gör kılacaktır...). Kanaatimizce, yukarıda verilen parçadaki *birleştirir* kelimesi "birla sho'r" şeklinde okunmalıdır. Çünkü el yazmada "te"ye ait olan noktanın olmaması dışında, cümlelerin sâc kurallarına riayet edilerek okursak, düşüncemizin doğru olduğu anlaşılır: "acal zahri birla sho'r, maqomin tiyra go'r qilg'usidur". Bunun dışında, Agâhî kendi düşüncelerini eserin içeriğine uygun şekilde sonuçlandırır. Yani Bahram'ın *Gör* lâkabı ve "kabir" anlamını taşıyan *gör* kelimesi bulunan bir telmih oluşturur. Böyle bir durum da Agâhî'nin eserin tercümesinde olayların akışını tasvir etmekle yetinmediğini, kendine özgü yenilikçilik yolundan gittiğini göstermektedir.

Şimdi makalemizde Nizamî'nin "Haft Peyker" destanındaki *Bahram Gör* timsaliyle ilgili düşüncelerimizi aktarmak istiyoruz.

Agâhî'nin tercüme ettiği "Haft Peyker" incelemesi Dr. Keyvan Necmabadî'nin "Nizamî'nin destanları, özellikle "Haft Peyker" ve "İskender Name", Genceli şairin eski İran kültürünü, ülkedeki örf ve âdetlerle tarihî yerleri ne kadar iyi bildiğini göstermektedir. O, dünya bilimlerinden özellikle astronomi ve astroloji bilimlerini öğrenerek Pehlevî kaynaklarında yazılmış hikmetler, muğlar ve ateşperestlerin örf ve âdetlerinden haberdardı." diyor.⁸ Yine o, "Nizamî'nin 'Haft Peyker' Kitabı ve Güneşe Tapınma"⁹ adlı eserinde şöyle yazar: "O dönemde öğretilen bilimleri iyi öğrenmişti; özellikle, zamanın gizli bilimleri sayılan *kimya, simya, limya, rımyadan* da yeteri kadar haberdardı."¹⁰

Doğu halklarının edebiyatlarında müşterek olan seyyar süjelerin çok olması, birincisi bu halkların birbirleriyle sürekli buldukları ekonomik, kültürel ve eğitim ilişkilerini yansıtmakta, ikinci olarak da bunun gibi süjelerden alınan sonuçlar, onların temelinde şekillenen halkın dünya görüşünün millet ya da etnik grubun sınırlarını aşarak umum insanî özellikler taşıdığını göstermektedir. Bunlara dikkat eden S. Hasanov şunları yazar: "... aynı zamanda kardeş halkların edebiyatlarından alınan örnekler milletler arasındaki yakınlık, kardeşlik ilişkilerini göstermektedir. Bununla birlikte, halkların ürettikleri eserler sadece Farsça konuşan halklar için değil, Türkçe konuşan halklar arasında da yüksek manevi, ahlakî, eğitimsel, estetik ve kültürel etkileşim kaynağı oluşturmuştur." (Hasanov 1991: 117-118).

"Bahram Name" eserinin süjesine dayanılarak yazılmış eserler, dolayısıyla *Bahram Gör* karakterinin edebî gelişme tarihi birçok bilim adamının dikkatini çekmiştir (Bertels,

⁷ Muhammed Rıza Agâhî, Seçmeler, 4. Cilt, Taşkent, G'. G'ulam Edebiyat ve San'at Naşriyatı, 1977, s. 86.

⁸ کتاب هفت پیکر نظامی و مهر آینی نوشته دکتر نجم آبادی ص 7

⁹ کتاب هفت پیکر نظامی و مهر آینی نوشته دکتر نجم آبادی ص 7

¹⁰ کتاب هفت پیکر نظامی و مهر آینی نوشته دکتر نجم آبادی ص 107

1948: 194-195; Mallaev 1965: 532-535; Hasanov 1991: 192; Hasanov 1988: 207). Bu konu çeşitli kaynaklarda detaylı şekilde incelenmiş olsa da daha sonraki dönemlerde gerçekleştirilmiş olan bilimsel araştırmalar mevcut olan bilgilerin daha da zenginleşmesini sağlamıştır. Örneğin, *Avesto* üzerinde araştırmalar yapmış olan Celil Dosthah, *Bahram* karakterinin kökenini Zerdüştlere en eski tarihî edebî ant yazılarına göre tahlil etmiştir. Bu bilim adamının belirttiğine göre, Hintlilerin en eski efsanelerinde *Vrtraxan* olarak anılan bu isim "*Avesto*"nun "*Mihir Yaşt*"ında kaydedilmiştir. Orada İlâh Bahram, İlâh Mihrin'in ortağı olarak dile getirilir. Yaştlardan bir diğeri olan *Bahram Yaşt*"taysa Mihir, Raşn ve İlâh Bahram'ın yoldaşlarından biri sayılır. Onlar yalancılarla savaşır ve savaş onların zaferiyle son bulur. "*Bahram Yaşt*"ın başlangıcında Ahura Mazda Zerdüştlere ile yaptığı bahiste (soru-cevap) İlâh Bahram'ın İlahiyat âleminde herkesten üstün olan İlâh olduğunu vurgular.¹¹ Bilim adamı eski İranlılar'ın dinî edebiyatlarda verilen bilgilere göre Zerdüştlere, insanın ölümünden dört gün sonra ruhunun her sabah erkenden Suruş, Bâd ve Bahram'la Çinvetpul'a varması, orada bilginler ve yavuz ruhların da bulunmasına ve birinci grubu oluşturan bilginlerin ruhları cennete göndermeye çalışması, ikinci grubu oluşturan yavuz güçlerinse cehenneme yollamaya çalışmasına inandıklarını belirtir.¹² Zerdüştlere inancına göre, her ayın 20. günü *İlah Bahram* günü olarak kabul eden ve o güne ayrı bir saygı gösteren Zerdüştlere, o gün "*Ateş Bahram*" tapınağına gitmişlerdir.¹³

Ferdinant Yusti'nin verdiği bilgiye göre, Bahram adının etimolojisi çok eski geçmişe uzanır. Bilgin bu ismi çok eski zamanlardan beri tapınılan Şimşek ve Yıldırım Tanrısı olan *İndra Veritragh* ile bağlayarak, onun Sanskrit edebiyatında görüldüğünü belirtmektedir (Hasanov 1991: 119).

Eğer kültürler ve dinler arasındaki ilişkiye dikkat edersek, ilk dinî düşüncelerde Güneş Tanrısı Mitra, Anahita, Ra, İside ve başka isimlerin birçok halkta olduğunu görürüz. Güneşe tapan halkların medeniyetlerinde sulama kültürü gelişmemiş olup, sadece yağmur suyundan faydalanmak suretiyle tarım yapıyorlardı. Dolayısıyla onlara, yağmurun zamanında yağmasını sağlayan Şimşek Tanrısı yardım ediyordu. Onların düşünce ve tasavvurlarına göre, Şimşek Tanrısı (Zeus, Vrisra, İndra vb.) yağmurun yağmasını engelleyen ejderi mahveder ve yağmuru yağdırır. Bu tasavvurlar çerçevesinde çeşitli efsaneler ve mitler ortaya çıkar.

Bu efsanelerin kökü de Zerdüştlere kadar uzanır. Orada Mihir (Güneş) tanrısı, *Viritra* (yağmuru esir eden yavuz yaratık) ve onun düşmanı olan Bahram tanrılarının timsalleri vardır.

11. اوستا، مترجم جلیل دوستخواه، تهران، مروارید، ۱۹۹۱م.ص. ۹۸۷

12. اوستا، مترجم جلیل دوستخواه، تهران، مروارید، ۱۹۹۱م.ص. ۹۸۷

13. اوستا، مترجم جلیل دوستخواه، تهران، مروارید، ۱۹۹۱م.ص. ۹۸۷

Gerçekten de Muhammed Muin, Bahram isminin menşeiini tahlil ederken, onun "Avesto"da *Vərəthragna*, Pahlavî'de *Varhrân*, Sanskritçede *Vritra* şeklinde olduğunu belirtmektedir. İlk Arilerin tasavvurunda *Viritra* yağmuru esir eden ejder diye tasavvur edilmiştir. Bahram isminin ikinci parçası, Eski Farsçada *gan* (Sanskritçede *jan*) *vurmak, öldürmek* anlamını ifade eder. Bu ifade tam olarak *Viritra ve gan* parçalarından oluşarak (yağmuru esir eden yavuz yaratığı) *mahveden, öldüren* anlamına gelir¹⁴.

Hüseini Şahid Mazandarani de bu sözün iki kısımdan oluştuğunu "*Ferhang-i Şahname*"de hatırlatmaktadır. O sözün birinci kısmının *virisra*'dan, ikinci kısmının da *gan*'dan oluştuğunu vurgulamaktadır. Bilim adamı birinci parçayı Muhammed Muin'in düşüncelerine uygun şekilde izah ederek, ikinci parçanın yukarıda belirtilen anlamların dışında *hamle, saldırı* ve *zafer* anlamlarını ifade ettiğini de belirtmektedir.¹⁵ Bu isim ilk önce *İndra*'nın (Hintlilerin Şimşek Tanrısı) lakabı olarak ortaya çıkmıştır. Bahram isminin menşei onun genetik tahliliyle yakından ilgilidir. Eski Ermenicede *Vahagan* (ejderi öldüren tanrının adı) isminin genel isim olduğu bilinmektedir. Ermenilerde *Varâm*, Gürcülerde *Gurâm* insan ismi de Bahram adının kökeniyle ilgilidir.¹⁶ Bu düşünceleri Ye. E. Bertels'in Ermenilerin *Vahanga*, Gürcülerin *Vahtanga* karakterlerini Bahram karakteriyle ilişkili olduğunu belirtmesi de doğrulamaktadır (Bertels 1948: 194).

En eski Fars yâdnamelerinde Yazdigird'in oğlu olan V. Bahram'a kadar Bahram adıyla 13 padişahın yaşadığı belirtilmektedir.¹⁷ Onlardan birincisi *Bahram-Galip*, ikincisi *Bahram-Mergen*, üçüncüsü *Bahram-Sernecat*, dördüncüsü *Bahram-Zalim* ve benzeri lâkaplarla adlandırılmıştır. Daha sonra halk arasında V. Bahram'ı işte bu efsanelerde tasvir edilen şimşek ve yıldırım Tanrısı olan *Veretragn* ile ilişkide tasavvur etmeye başlamışlardır. Burada Bahram'daki Zeus gibi şimşek gibi savaşkanlık, kızgınlık ve hırs gibi özelliklerin *Veretragn*'a benzer olması da büyük rol oynamıştır (Hasanov 1991: 117-118).

Şunu da belirtmek gerekir ki Bahram ismine takılan *Gör* lakabına dayanarak, Fars klasik edebiyatında yazarların dilinde kullanılan *Gör Han* antroponimi tarihî şahıs olan *Gör Han*'la karıştırılmamalıdır. Tarihten bilinen *Gör Han* ismi Türkçe bazında şekillenmiş olup, Türkçe *Gör* (*Kör*) sıfatının *pehlivan, cesur, korkmaz* anlamı (*Kör oğlu* gibi) bazında meydana gelmiştir. Nizamî'nin "*Haft Peyker*"inin bazı bölümlerinde Bahram'ı *Gör Han* olarak dile getirmesinde onun *Gör* lakabıyla anıldığını

¹⁴ شمس الدین محمد بن خلف تبریزی . برهان قاطع . با اهتمام دکتر محمد معین . تهران . امیر کبیر . ۱۳۸۶ . در چهار جلد ۲۴۲۹ ص ۳۲۴

¹⁵ مازندرانی حسین شهید فرهنگ شاهنامه (نام کسان و جاها) بلخ بنیاد نشاپور ۱۳۸۸ . ۴۸۶ ص ۱۵۷

¹⁶ شمس الدین محمد بن خلف تبریزی . برهان قاطع . با اهتمام دکتر محمد معین . تهران . امیر کبیر . ۱۳۸۶ . در چهار جلد ۲۴۲۹ ص ۳۲۴ .

¹⁷ فرهنگ فارسی . دکتر محمد معین . موسسه انتشارات امیر کبیر . تهران - ۱۳۷۹

kasdetmektedir. Örneğin, destanın “*Şikor kardani Bahrom va dog’ kardani go’ron*” (Bahram’ın hayvan avlaması ve karlara damga vurma) bölümünde “*Onçunon Go’rhone ba ko’hu ba rog’, Go’r ku dog’ did, rast zi dog’*” (Gör Han–Bahram dağ ve yaylaya vardığında, görler damga (tamg’a) basılınca dağ (yanmak, pişmek)dan fırladılar) beytine rastlanır.¹⁸

Yukarıdaki bilgileri özetleyerek şunu belirtmek mümkün olacaktır: Doğu halklarının klasik edebiyatlarında Şâh Bahram karakteri tarihî şahıs değil Orta Asya, İran, Hindistan, Kafkasya’da yaşayan insanların tasavvurundaki tarihî sembol ve şahıslara özgü olan özellikleri kendisinde mücessem eden yüzyıllar boyunca şekillenmiş simadır.

Şimdi makalemizin manzum eserin düz yazı çevirisiyle ilgili kısmına geçelim. Nizamî Gencevî, doğu halklarının medeniyet, edebiyat ve destancılığının gelişmesini sağlayan büyük ve eşsiz şairdir. Nizamî’nin eserleri, özellikle onun yazdığı destanlar Yakın ve Orta Doğu halklarının edebiyat tarihlerinde yeni dönemi oluşturmuştur. Dolayısıyla, Firdevsî, Nizamî, Şeyh Sadî, Abdurrahman Camî gibi dünya edebiyatının önde gelen isimlerinin yazdıkları eserlerin orijinal şeklinde okunması sıradan bir durum hükmeden bir ortamda onların yazdıkları eserlerin tercüme edilmesi, ilk olarak geniş halk kitlelerini bu edebiyat mücevherleriyle behramend etme amacını güdüyordu. Agâhî’nin tercüme ettiği “*Haft Peyker*”le ilgili de aynı düşüncelerin ifade edilmesi doğru olacaktır. Bu konuda Aziz Kayumov’un şu düşünceleri dikkat çekicidir: “*Bu yönleme günümüzde düz yazı deriz. Burada güdülen amaç söz konusu destanın tercüme sayesinde geniş okur kitlesi tarafından anlaşılır olmasıdır. Demek ki, bu tercüme sadece saray ortamında edebiyat ehli için değil, geniş halk kitleleri, toplum için gerçekleştirilmiştir. Zaten saray ehlinin Nizami destanını Farsça orijinali halinde okuyup anlayabilen eğitimli kişilerden ibaret olduğu açıktır.*” (Kayumov, 2009: 14).

Öyleyse manzum eserin düz yazı şeklinde tercüme edilmesi halkın eğitim ve kültür seviyesinin yükseltilmesinin ve onları dünya edebiyatının en güzel örnekleriyle tanıştırma yollarından biriydi. Aksi takdirde, eseri “*Yusuf ve Züleyha*”, “*Şâh ve Geda*” eserlerinde olduğu gibi orijinal eserin en önemli özelliklerini koruyarak tercüme etme sanatına sahip olan Agâhî bu şekilde davranmamış olacaktı. Daha da önemlisi Agâhî, Nizamî’nin “*Mahzenü’l-Esrar*”da beyan ettiği manzumenin düz yazıdan daha üstün olduğuyla ilgili düşünceleri, manzum eserin ne kadar yüksek olduğunu¹⁹ iyi biliyordu. Örneğin, Nizamî ilk destanının “*Bartariyi suxani manzum az mansur*” (Manzum sözün düz yazı eser sözünden üstün tarafları) bölümünde şöyle yazmıştı:

Pardai rozeki, suxanparvarist,

¹⁸ کلیات حکیم نظامی گنجه ای. تهران. امیر کبیر. ۱۳۸۶. ص. ۱۸۳۹
¹⁹ کلیات حکیم نظامی گنجه ای. تهران. امیر کبیر. ۱۳۸۶. ص. ۳۵-۳۲

*Soyai az pardai payg'ambarist.
Peshu pase bast sifati kibriyo,
Pas shuaro omadu pas anbiyo.*

Şimdi Nizamî'nin "Haft Peyker" destanının Agâhî tarafından yapılmış tercümesi, özellikle de eserin düz yazı şeklindeki çevirisinin özellikleriyle ilgili düşüncelerimizi aktarmak istiyoruz. Bilindiği gibi, şiir edebiyatın insanın duygularını ifade eden sanat çeşididir. Şiirde, halkın ruhu, milletin kültürel gelişim seviyesi ve özellikleri, yazı dilinin gücü, şairin yetenek ve kabiliyeti mücessemidir. Şiirde, yani manzum eserde düz yazıya nazaran dünya daha farklı tasvir edilir. Manzum eserin genelleştirme gücü düz yazıdan daha yüksektir. Dört mısradan oluşan kısa bir şiir dünya kadar mana ifade edebilir. Çünkü şiir insanın duygu ve düşüncelerinin tam ve daha derin şekilde ifade edilmesini sağlar. Şiir, insanı daha derinden etkiler. Dolayısıyla, şiir insanın kalbine işleyen, eşsiz güce sahip, insanın eğitimi olmasını sağlayan önemli bir sanat türüdür.

Düşünce, şiirde duygu ve fikirler, hisler ve istikrarlı ahenkler vasıtasıyla birleşerek meydana gelir. Ahenk manzum eserde her sözcüğü kendine tabi ederken, eserin etkisinin yükselmesini, şiirin okurun ruhuna daha güçlü tesir etmesini sağlar.

Düz yazının bir dilden başkasına aktarılması zor olsa da, şiir tercümesi bundan da zordur. Çünkü manzum eser tercümesinin özellikleri vardır. Mütercim sadece şiir içindeki kelimelerin anlamını değil, şiirdeki ahengi ve kafiye de yeniden değerlendirmek zorundadır.

Şunu da belirtmek gerekir, manzum eserin manzum, yani şiir şeklinde çevirisiyle düz yazı çevirisi arasında büyük fark vardır. Manzum eserin düz yazı çevirisinde eserin sadece anlamı aktarılabilir, yani böyle bir tercümede manzum eserin şekil birliği ikinci plana alınırken anlam birliği de ön plana çıkarılır. Her manzum eser kendi içeriğine uygun şekil ve vezin, kafiye sistemi, ritim ve ahenge sahiptir. Öyleyse, manzum eserin düz yazı şeklinde çevrilmesi sırasında bazı unsurların "kurban edilmesi" tabiidir (Kamilov 1970: 205). Ancak çeviride kelimelerin "kurban edilmemesi" için Batı Avrupa idealist edebiyat bilimcilerinin belirttiği gibi, bir şiirin bir dilden başkasına tercüme edilmesinin mümkün olmayacağı, yani manzum eserin tercüme edilmesinin yanlış olduğu düşüncesine katılamayız. İdealistler manzum eser tercümesinde şiirin kendi estetik değerini tamamen kaybedeceğini vurgulamışlardır. XIV. yüzyılda bu konu üzerinde Batı şiirinin ünlü ismi olan Dante "Şiir bir dilden başkasına çevrilirken, şiirdeki uyum, müzik, cazibe kaybolur." (Kamilov 1970: 205) der. Manzum eserin hiç bir "kurban verilmeksizin" tercüme edilmesinin mümkün olmadığı doğrudur. "Ama çeviri yapılıyor. O zaman manzum eser çevirisi sırasında

meydana gelebilecek kayıplar nasıl ve ne derecede olmalıdır?" sorusu ortaya çıkar. Bu da tercümanın seçtiği üslup, tercümanın orijinalle ilişkisi ve onun tercümanlık yeteneğiyle yakından ilgilidir. Tercüman kendisine gereğinden fazla "özgürlük" tanıyarak, kendi gücü ve imkânlarından serbestçe istifade etmeye çalışabilir ve eseri kökünden değiştirerek yeni bir şey ortaya çıkarabilir yahut eserin bazı ikincil unsurlarını değiştirerek, yazarın sözünü ve sazını, kalbini ve avazını tercümede koruyabilir.

Fars, Tacik ve Özbek edebiyatında usul ve üslup bakımından birçok benzerlik, ortak özellikler olmasıyla birlikte, her birinin farklı yönleri de bulunmaktadır.

Muhammed Rıza Agâhî tarihî eserleri de Özbek Türkçesine çevirmiştir. Ayrıca, Nizamî, Dehlevî, Sadî, Hilâlî, Vasîfî, Muhammed Varis gibi şair ve yazarların çeşitli türden olan eserlerini de Özbek Türkçesine aktarmıştır. Bunların bir kısmı manzum örneklerse, diğer kısmı düz yazı, üçüncü bir kısmı da manzum düz yazı karışımı şeklinde olan eserlerdir.

Agâhî «Yusuf ve Züleyha», «Şah-u Gâda», «Salaman ve Ebsâl» gibi eserlerini şiir şeklinde, "Gülistan" ve «Baharistan» destanlarını da olduğu gibi düz yazı ve manzum, yani karışık şekilde, «Haft Peyker» (Nizamî), «Haşt Bihişt» (Dehlevî) destanlarını da düz yazıyla çevirmiştir. Gerçi Agâhî, Nizamî destanının asıl mazmununu, semboller sistemini ve şairlerin üsluplarını tam olarak çevirmeye çalışmış olsa da, manzum eseri düz yazı şeklinde aktarırken, çalışmaya serbestçe yaklaşmıştır. Manzum eserin düz yazı şeklinde, düz yazının da manzumla çevrilmesi en önemli bedii yönü olan şiir özelliğinin kaybolması, üslûbunun da kökünden değiştirilmesi demektir.

Gerçekten, Agâhî'nin düz yazısı edebîlikten uzak olan bir yorum niteliğinde değildir. Düz yazıda doğu düz yazı eserlerine özgü olan edebi anlatım ve tasvir vasıtalarından verimli bir şekilde istifade edilmiştir. Ancak, buradaki tasvir Nizamî'nin tasvirlerinden farklı olarak daha çok Özbek Türkçesine eserlerindeki anlatım ve tasvir üslûbuna yakındır. Tercüme orijinal eserin üslûbunu tam yansıtamamaktadır. Düz yazının manzum olarak, manzum eserin de düz yazı şeklinde çevrilmesi eserin üslûbunu da kökünden değiştirmek demektir. Dolayısıyla, Agâhî'nin çevirisinin ilk önce, zaman ortamında kalıp hikâyelerle zenginleştirildiğini, genişçe ve ilginç olayların anlatıldığı eserlere duyulan ihtiyaçlar gereği meydana geldiğini belirtmek gerekir. Bu tercümenin Muhammed Rahim Han Firûz'ün girişimleriyle gerçekleştirilmesi de fikrimizi doğrular.

Bu düşünceler ışığında, Agâhî'nin çevirdiği "*Haft Peyker*" Ye. E. Bertels'in tabiriyle *edebî düz yazı* sayılır. Bunu kendisinin "Bu tercüme (Agâhî'nin yaptığı düz yazılı tercüme) orijinal eseri okura ulaştırmakla birlikte edebiyat

araştırmacıları ve buna yakın olan bilim alanlarında çalışanlar için çok yararlı olacaktır."²⁰ sözleri bir kez daha doğrular.

Bunun içindir ki Nizamî'nin Agâhî tarafından Farsçadan Özbek Türkçesine yapılmış olan "Haft Peyker" destanının incelenmesi, günümüzde çeviri bilimi, çeviri teorisi ve çeviri tarihi alanlarında gerçekleştirilmesi gereken önemli araştırmalardan biridir.

KAYNAKÇA

- AGÂHÎ, Muhammed Rıza (1977), *Seçmeler*, 4. Cilt, G'. G'ulam namidagi Edebiyat ve San'at Naşriyatı, Taşkent.
- BERTELS, Ye.E (1948), *Nevai*, Moskova Leningrad.
- BERTELS, Ye.E (1962), *Nizami i Fuzuli*, Moskova.
- HASANOV, S. (1991), *Nevai'nin Yedi Tuhfası*, G'. G'ulam namidagi Edebiyat ve San'at Naşriyatı, Taşkent.
- HASANOV, S. (1988) *Roman o Bahrame*, Izdatelstvo literaturi i iskusstva imeni Gafura Gulyama, Taşkent.
- KAMILOV, N. (1988), *Bu kadimiy san'at*, G'. G'ulam namidagi Edebiyat ve San'at Naşriyatı, Taşkent.
- KAMILOV, N. (1970), *Muhammed Rıza Agâhî'nin tarjimanlık mahareti*, Filol. Fanl. Namzadı Dr. Tezi, Taşkent.
- KAYUMOV, A. (2009), *Eserler*. 8. Cilt, Mumtaz Söz, Taşkent.
- MALLAEV, N.M. (1965), *Özbek Edebiyatı Tarihi*, Okituvçi, Taşkent.
- ORBELİ I.A. (1934), *Behram i Azade*. Iz «Shaxname» Firdousi, Gos. Ermitaj, Leningrad.
- ÖZBEKİSTAN BİLİMLER AKADEMİSİ EBU REYHAN BİRUNİ ADLI ŞARKŞİNASLIK ENSTITÜSÜ EL YAZMALARI FONU. 7695 No'lu El yazma. 1^b, 2^a
- کتاب هفت پیکر نظامی و مهر آینی نوشته دکتر نجم آبادی 7
اوستا. مترجم جلیل دوستخواه. تهران. مروارید. ۱۹۹۱م.ص.۹۸۷
- شمس الدین محمد بن خلف تبریزی . برهان قاطع. با اهتمام دکتر محمد معین. تهران. امیر کبیر. ۱۳۸۶ . در
چهار جلد ۲۴۲۹ ص ۳۲۴
- مازندرانی حسین شهید فرهنگ شاهنامه (نام کسان و جاها) بلخ بنیاد نشاپور ۱۳۸۸ . ۴۸۶ ص ۱۵۷
- فرهنگ فارسی. دکتر محمد معین. موسسه انتشارات امیر کبیر. تهران-۱۳۷۹
- کلیات حکیم نظامی گنجه ای. تهران. امیر کبیر. . ۱۳۸۶ . ص. ۶۳۹

²⁰ Bertels Ye. E., Nizami i Fuzuli, Moskova, 1962, s. 23.